

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

**Короткий тематичний
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ
СЛОВНИК**

Частина I

Література. Твір. Тропи

Полтава
2021

УДК 82(03)
К-68

Рецензенти:

М. К. Насіко, доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка);

О. В. Орлова, кандидат педагогічних наук, доцент (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка).

*Друкується за рішенням Вченої ради Полтавського
національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(протокол № 13 від 17 червня 2021 року)*

**К-68 Короткий тематичний літературознавчий
словник. Ч. I. Література. Твір. Тропи** : навчаль-
ний посібник ; 4-те вид. / уклала Галина Білик.
Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 92 с.

Словник уміщує основні літературознавчі поняття загально-теоретичного змісту в тематичному аспекті «Література. Твір. Тропи». У додатку пропонується схематизований виклад матеріалу та подаються зразки контрольних вправ.

Для учнів, абітурієнтів, студентів, учителів.

© Білик Г. М., укладання, додатки, 2021.
© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021.

Зміст

Абзац	12
Абсурд	12
Автологія	12
Автонім	13
Автор	13
Алегорія	13
Алонім	13
Алюзія	14
Ампліфікація	14
Анаколуф	15
Аналіз літературного твору	15
Аналогія	15
Анафора	15
Анепіфора	16
Антитеза	16
Антологія	16
Антономазія	17
Антропоморфізм	17
Апосіопеза	17
Арготизми	17
Архаїзми	18
Архетип	18
Архітектоніка	18

Асиндетон	18
Белетристика	19
Біблеїзми	19
Бібліографія літературознавча	19
Біографізм	19
Бурлеск	20
Буфонада	20
Варваризми	20
Вимисел	21
Вічні сюжети та образи	21
Вставна історія	21
Вульгаризми	22
Герой літературного твору	22
Гіпербола	22
Градація	23
Гротеск	23
Гумор	23
Дайджест	24
Дедикація	24
Діалектизми	24
Діалог	24
Домисел	24
Дотеп	25
Драматизм	25

Евфемізм	25
Евфонія	25
Евфуїзм	26
Езопівська мова	26
Екзотизми	26
Екскурс	26
Експозиція	27
Еліпс	27
Епігон	28
Епіграф	28
Епілог	28
Епітет	29
Епіфора	29
Етнографізм	30
Євангельські сюжети і мотиви	30
Єдинопочаток	31
Єдність літературно-художнього твору	31
Жаргонізми	31
Жарт	31
Заангажована література	31
Завершений твір	32
Зав'язка	32
Заголовок	32

Запозичення	33
Зарозуміла мова	33
Збірка	34
Збірник	34
Звуконаслідування	34
Звукопис	35
Ідея художнього твору	35
Інверсія	36
Індивідуальний стиль	36
Інтер'єр	36
Інтернаціоналізація	37
Інтерпретація	37
Інтертекст	37
Іронія	37
Історизми	38
Історіографія літературознавча	38
Історія літератури	38
Каламбур	39
Канон	39
Канцеляризми	39
Карнавалізація	40
Колаж	40
Колізія	40
Композиція	41

Контекст	41
Коранічні сюжети	41
Кульмінація	42
Лейтмотив	42
Література	42
Літературна критика	43
Літературно-художній образ	43
Літературно-художній твір	44
Літературознавство	44
Літота	44
Макаронічна мова	44
Манера	45
Масова література	45
Металогія	45
Метатекст	46
Метафора	46
Методологія літературознавча	46
Метод художній	47
Метонімія	47
Містифікація	47
Мова художньої літератури	47
Мовний меланж	48
Монолог	48
Монтаж	48

Мотив	49
Народність літератури	49
Наскрізні образи	50
Неологізми	50
Образ автора	50
Образ читача	51
Одивнення	51
Оксиморон	51
Онаціональнення	51
Оповідач	52
Оцінка літературного твору	52
Парабола	52
Паралелізм	53
Парафраза	53
Парономазія	53
Пастіш	53
Пафос	54
Пейзаж	54
Перифраз	54
Персоніфікація	55
Підтекст	55
Плагіат	55
Плеоназм	55
Поетизм	56

Поетика	56
Полілог	56
Полісиндетон	56
Порівняння	57
Портрет	57
Прозаїзми	57
Прозопопея	57
Пролог	58
Просторіччя	58
Професіоналізми	58
Псевдомістифікація	59
Псевдонім	59
Ремінісценція	59
Ретардація	60
Ретроспекція	60
Розвиток дії	60
Розв'язка	60
Розділ	61
Розповідач	61
Розповідь	61
Самототожність письменника	61
Сарказм	62
Сатира	62
Світові сюжети та образи	62

Символ	62
Синекдоха	63
Синестезія	63
Старослов'янізми	63
Стилізація	63
Стиль	64
Структура літературного твору	64
Сюжет	64
Тавтологія	65
Текст	65
Текстологія	65
Тема	65
Тенденційність у літературі	66
Теорія літератури	66
Термінологізми	66
Тип	67
Типізація	67
Традиційні сюжети та образи	67
Традиція і новаторство в літературі	68
Троп	68
Умовчання	68
Уособлення	68
Уподібнення	68
Фабула	69

Фігура	69
Форма і зміст у літературі	69
Характер	70
Хронотоп	70
Художні засоби	71
Художність	71
Художня деталь	71
Цензура	71
Центон	72
Цикл	72
Цитата	72
Цілісність твору	73
Рекомендована література	74
Додатки	76
1. Схеми	77
2. Вправи	85

А

Абзац (нім. *Absatz* – уступ) – частина тексту, композиційно найменша, означена відступом на початку першого рядка і, як правило, не заповненим до кінця останнім рядком.

Абсурд (лат. *absurdus* – безглуздий): 1) стилістичний прийом, який полягає у нагромадженні випадковостей, безглузвих ситуацій, алогізму дій. Може позначатися на композиційних, сюжетних, мовних системах художнього твору (творчість Е.Іонеско, С.Беккета, драми В.Винниченка, Я.Стельмаха); 2) тип художньої образності (образ, стиль, жанр), побудований на нагромадженні випадковостей, безглузвих ситуаціях, алогізму дій, мови (повість М.Гоголя «Ніс»; п'єса Е.Іонеско «Лиса співачка»); 3) сповнений алогізму гротеск.

Автологія (грецьк. *autos* – сам і *logos* – слово) – вживання слів у поетичному тексті в прямому значенні на відміну від тропів.

Автонім (грецьк. *auto* – сам та *опута* – ім'я) – справжнє ім'я автора, який підписує власні твори псевдонімом: *Марія Вілінська* (Марко Вовчок), *П.Губенко* (Остап Вишня) та ін.

Автор (лат. *au(c)tor* – засновник) – митець, котрий реалізувався в художньому творі; суб'єкт, який інтегрує стильову єдність художньої діяльності.

Алегорія (грецьк. *allegoria* – інакомовлення) – тип метафоричної образності, що ґрунтується на зображенні абстрактних понять за допомогою конкретних предметів, осіб, явищ: *сваволя можновладців над беззахисною людиною – Вовк та Ягня* (байка Л.Глібова), *борці за волю України – Каменярі* (поезія І.Франка).

Алонім (грецьк. *allos* – інший і *опута* – ім'я), або **Гетеронім** – різновид псевдоніма, підписання твору не авторським, а чийось чужим справжнім ім'ям (з метою містифікації; уникнення цензурних утисків; через захоплення іншою людиною, митцем). Наприклад, Пабло

Неруда (чилійський письменник Нефтелі Рікардо Рейес Басуальто) узяв ім'я чеського письменника Яна Неруди, захопившись його «Малостранськими оповіданнями».

Алюзія (лат. *allusio* – жарт, натяк) – стилістичний прийом: натяк на загальновідомий літературний, історичний чи побутовий факт: «Огні і теплий чад. З високих хор // Лунає спів туги і безнадії. // Навколо нас кати і кустодії, // Синедріон, і кесар, і претор. // Це долі нашої смутний узор...» (М.Зеров).

Ампліфікація (лат. *amplificatio* – збільшення, розширення) – стилістична фігура: доповнення й збагачення думки за допомогою нагромадження однорідних мовних засобів – синонімів, епітетів, порівнянь, антонімічних протиставлень тощо: «Вода й повітря, блискавка // і грім, // Земна кора і поклади // підземні – // Все стане побудуванням // струнким, // Що, ніби меч, проріже хмари // темні...» (М.Рильський).

Анаколуф (грецьк. *anakoluthos* – непослідовний, неузгоджений) – стилістична фігура, що має форму синтаксичної конструкції, яка не відповідає нормам узгодженості членів речення. Є різновидом поетичної вільності: «*На рожево сміються таксі, // На чорняво ридають каштани*» (Р.Скиба).

Аналіз літературного твору (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – логічне дослідження художнього тексту за допомогою розщеплення цілісної єдності на окремі елементи з метою осягнення своєрідності твору.

Аналогія (грецьк. *analogia* – відповідність) – стилістичний прийом для розкриття одного явища через інше, до нього подібне. На основі А. будуються тропи (порівняння, метафора).

Анафора (грецьк. *anaphero* – <піднесення>), або **Єдинопочаток** – риторична фігура; повторення слів чи словосполучень на початку віршових рядків: «*Зорі, очі весняної ночі! // Зорі, темряви погляди ясні!*» (Леся Українка).

Янепіфора (грецьк. *ἀνεπιφορά*), або **Просаподосіс** (грецьк. *προσαποδοῖς* – надлишок), або **Кільце** – стилістична фігура, яка зв'язує повтором окремих слів чи словосполучень початок і кінець суміжних мовних одиниць (абзацу, строфи) або й однієї одиниці (речення, віршового рядка): «Усміхнулась Катерина, // Тяжко усміхнулась...» (Т.Шевченко).

Янтитеза (грецьк. *antithesis* – суперечність) – стилістична фігура, що полягає в запереченні певної тези чи смислових значень бінарних образів. Наприклад, у назві творів «Правда і кривда» М.Стельмаха, «Із забуття – в безсмертя» М.Жулинського, «Червоне і чорне» Стендаля.

Янтологія (грецьк. *antologia* – збір, букет квітів) – збірник кращих, вибраних віршів одного поета, групи поетів певного напрямку, жанру, тематики («Ізборник» (XII ст.); «Розстріляне Відродження» (XX ст.), «Антологія римської поезії» М.Зерова).

Антономазія (грецьк. *άντουμασία*, від *άντουμάεω* – називаю по-іншому) – різновид метонімії, побудованої на вживанні власного імені замість загального: «*Ми переходили всі кола – // О, жоден дант того не бачив!*» (Є.Маланюк).

Антропоморфізм (грецьк. *antropos* – людина та *morphe* – форма) – різновид персоніфікації, коли предмет художнього зображення вподібнюється людині.

Апосіопеза (грецьк. *aposiopesis* – умовчання) – стилістична фігура; незавершене, раптово обірване речення, що підкреслює глибину емоційного переживання або інше почуття: «*Лукає мати... бігає хлоп'я...*» (Ліна Костенко).

Арготизми (від. фр. *argot* – жаргон) – слова та вирази, вживання яких обмежене специфічним мовленням окремих соціальних груп, мало або й зовсім незрозуміле для суспільства.

Архаїзми (від грецьк. *ἀρχαῖος* – старовинний, давній) – слова, що вийшли з широкого вжитку й утворюють пасивний запас лексики національної мови (означувані ними поняття набули нову назву).

Архетип (грецьк. *arche* – початок і *typos* – образ) – продукт колективного підсвідомого (К.Юнг), який втілюється в міфах, мистецтві та літературі; прообраз, первісний образ, ідея. Типовим прикладом є мандал – коло із хрестами, ромбами, квадратами як зображення світу. Різними А. сповнені твори О.Довженка, О.Кобилянської, М.Достоевського, Г.Маркеса, Дж.Джойса та ін. Джерелом архетипів є, зокрема, міфи різних народів.

Архітектоніка (грецьк. *architektonike* – архітектура, мистецтво керувати) – будова художнього твору (тексту) як єдиного цілого, характер взаємозв'язку основних його складників.

Асиндетон (грецьк. *asyndeton* – безсполучниковість) – будова поетичного мовлення, з яко-

го усунені сполучники: «Зима. На фронт, на фронт //...а на пероні люди...» (В.Сосюра).

Б

Белетристика (фр. *belles-lettres* – красне письменство) – твори художньої літератури; у вужчому розумінні – художня проза.

Біблеїзми – використання в художньо-літературних творах слів або висловів з Біблії.

Бібліографія літературознавча (від грецьк. *biblion* – книга і *grápho* – пишу) – галузь науково-практичної діяльності, що займається виявленням, обліком і систематизацією друкованих творів художньої літератури й літературознавства.

Біографізм (грецьк. *bios* і *grapho* – пишу, зображаю) – комплекс літературознавчих понять, що стосуються життєвого шляху письменника та його творчості. Включає власне *біографію* (життєпис), *автобіографію* (життє-

пис, належний перу самого автора), *біобібліографію* (поєднання біографії з бібліографією творів митця).

Бурлеск (італ. *burlesque*, від *burla* – жарт) – вид комічної, пародійної поезії та драматургії. Комізм досягається контрастом між темою та характером її інтерпретації: піднесена тема розкривається «низьким» стилем або навпаки (І.П.Котляревський, «Енеїда»).

Буфонада (італ. *buffonata* – блазенство) – засоби надмірного комізму, окарікатурення персонажів чи ситуацій. Елементи Б. є в комедіях М.Куліша («Отак загинув Гуска»), В.Маяковського («Містерія-Буф») тощо.

В

Варваризми (лат. *barbari*, від грецьк. *βάρβαροι* – іноземці) – слова іншомовного походження, які вживаються поряд із своїми відповідниками в національній мові, але остаточно не засвоюються нею.

Вимисел у літературі – народжена творчою уявою письменника, художньо трансформована дійсність; фантазування.

Вічні сюжети та образи – умовна, але усталена в літературознавстві назва традиційних сюжетів та образів, які багато разів висвітлювалися в різних національних літературах і не втрачають письменницького і читацького інтересу досі. Наприклад, *Прометей*, *Христос*, *Фауст*, *Дон Жуан*, *Дон Кіхот*, *мотив всеперемагаючого кохання*, *мотив мирної праці* тощо.

Вставна історія – прийом архітектоніки: введення в текстову тканину твору одного чи кількох завершених сюжетних епізодів із самостійною фабулою (новела, оповідання, пригта, анекдот, казка, бувальщина, лист, щоденник) з метою увиразнення змісту, форми твору чи розширення його обсягу. Наприклад, казка про Амура та Психею в «Золотому ослі» Апулея; «Декамерон» Дж. Боккаччо; «Гра в класики» Х.Кортасара та ін.

Вульгаризми (від лат. *vulgaris* – звичайний, простий) – використане в літературно-художньому творі бруталне або лайливе слово, словосполучення з метою передати щоденно-побутову мову персонажів, сатирично викрити зображене, травестіювати художню картину світу.

Г

Герой літературного твору, або Персонаж – образ, широко і всебічно зображений у творі, наділений яскравим характером, окреслений взаєминами з довкіллям, зв'язками із соціальним, національним, історичним контекстом.

Гіпербола (грецьк. *hyperbole* – перебільшення) – троп, що полягає в надмірному перебільшенні ознак чи властивостей особи, предмета, явища або дії. На Г. побудовані твори Ф.Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», Дж.Свіфта «Мандрі Гул лівера») тощо.

Градація (лат. *gradatio* – поступове підвищення, посилення) – стилістична фігура: поступове нагнітання засобів художньої виразності у творі. Розрізняють Г. за просторово-часовими, інтонаційно-емоційними та психологічними ознаками. Буває Г. висхідна й нисхідна: «Як умру, то поховайте // Мене на могилі, // Серед стени широкого, // На Україні милій...» (Т.Шевченко).

Гротеск (фр. *grotesque* – химерний, незвичайний, італ. *grotta* – грот, печера) – вид художньої образності, для якого характерна фантастична основа, поєднання несумісних, подеколи контрастних якостей (Ф.Кафка, «*Перевтілення*»; М.Бажан, «*Сліпці*»).

Гумор (лат. *humor* – волога, рідина) – різновид комічного, доброзичливе відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах. Г. характерний для творчості І.Котляревського, Л.Глібова, Остапа Вишні та ін.

Д

Дайджест (англ. *digest* – короткий виклад) – дешеве масове видання з переказом змісту популярних творів, статей.

Дедикація (лат. *dedicatio*, від *dedico* – присвячую, присвята) – зазначення перед початком твору імені адресата, якому автор присвячує твір.

Діалектизми (від грецьк. *διάλεκτος* – говір, наріччя) – слова, вживання яких характеризується територіальною обмеженістю і контрастує з прийнятими в літературній мові нормами.

Діалог (грецьк. *dialogos* – розмова, бесіда) – 1) тип організації усного мовлення (розмова двох чи кількох осіб); 2) літературно-публіцистичний жанр.

Домисел – художнє втілення уяви (поряд із вимислом), притаманне будь-якій формі твор-

чості; найчастіше виявляється в історичному жанрі як додаток «від автора» до описуваного факту чи постаті історичного діяча, підпорядкований критерію життєвої правди.

Дотеп – влучний, стислий, часто афористичний вислів із сатиричним або жартівливим відтінком.

Драматизм – загострена напруженість дії певного художнього твору будь-якого роду літератури.

Є

Євфемізм (грецьк. *euphētimos*, від *eu* – добре та *phēti* – кажу) – благозвучне слово або вираз, вжите для заміни непристойних, небажаних чи заборонених висловів.

Євфонія (грецьк. *euphōne* – милозвучність) – гармонійність звуколаду художнього, передовсім поетичного, твору.

Евфуїзм (грецьк. *euphuēs* – високий, обдарований) – пишномовний стилістичний зворот, бундючний стиль висловлювання.

Езопівська мова (за ім'ям давньогрецького байкаря Езопа, VI–V cc. до н.е.) – замаскований спосіб викладу думок з натяками, недомовками (інакомовлення, алюзія, іронія, алегорія) задля уникнення цензурних чи інших заборон, переслідувань.

Екзотизми, або Етнографізми – слова, що передають характерні назви реалій із життя інших народів і не мають точних відповідників у мові, до якої потрапляють: *аул, сакля, кюре, леді, лорд* тощо.

Екскурс (лат. *excursus* – відхилення, відступ) – у літературному творі – відхилення від основної сюжетної лінії, теми з метою висвітлення додаткових, побічних питань. Буває *просторовий і часовий*.

Експозиція (лат. *expositio* – пояснення) – видна частина сюжету художнього твору, яка попередньо знайомить читача з головними персонажами або умовами та обставинами, що спричинили виникнення конфлікту. Функція Е. – пояснити, вмотивувати поведінку героїв. Місце експозиції у творі залежить від задуму автора та його творчої ідеї. Е. може бути *прямою* (на початку твору), *затриманою* (після зав'язки чи розв'язки), *зворотною* (у кінці твору).

Еліпс, або **Еліпсис** (гр. *élleipsis* – пропуск, випадання) – стилістична фігура, в основі якої спостерігається текстуальний пропуск слів чи словосполучень, які легко встановити за змістом. Функція Е. – динамічне висвітлення подій, енергійність висловлювання думки, загострення уваги читача на зображеному: «Дивлюся, сміюся, // Дрібні утираю...» (Т.Шевченко). Найчастіше в еліптичних будовах пропускається присудок.

Епігон (грецьк. *epigonos* – нащадок) – зневажливо-іронічна назва письменника, який не виробив власного мистецького «обличчя», не набув творчої самостійності, а наслідує, копіює індивідуальний стиль, форму, повторює ідеї, художні прийоми своїх попередників.

Епіграф, або **Мотто** (грецьк. *epigraphē* – заголовки, напис) – напис, що поміщується автором перед текстом цілого твору або його частиною.

Епілог (гр. *epilogos* – післямова, підсумок) – підсумкова частина художнього твору, у якій мовиться про долю героїв після вирішення основного конфлікту – через певний проміжок часу, як події відбулися і завершилася дія; додається нова інформація, авторська оцінка зображеного; порушуються важливі морально-етичні, філософські та естетичні аспекти буття. Функція Е. – зробити остаточні висновки щодо зображеного у творі конфлікту, увиразнити ідею твору, збагатити характеристику основних героїв. В античній літературі Е. – це

заключне слово, звернення до глядачів з поясненням зображеного в комедії чи трагедії. У сучасній літературі Е. можливий хіба що у власне драмі. Здебільшого Е. зустрічається в романах, повістях, поемах.

Епітет (гр. *epítheton* – прикладка, додаток) – троп, образне означення, що виділяє характерну рису зображуваного (істоти, явища тощо) або передає емоційне ставлення до нього. Функція Е. – увиразнити зображуване, стиснувши зміст означуваного предмета до одного слова. Е. здебільшого виражається прикметником (*золотокоса осінь*), а також іменником (*коник-стрибунець*), прислівником (*подивився важко*), дієприслівником (*повертався радіючи*), дієприкметником (*вітер непереможний*). Розрізняють Е. *постійні, прикрашаючі й логічні (граматичні)*.

Епіфора (гр. *epiphora* від *epi* – після, *phoros* – кінцівка) – стилістична фігура, суть якої у виразному повторенні слів або словосполучень у кінці віршових рядків, строф; речень, абзаців,

розділів твору (у прозі). Функція Е. – посилення виразності й музичності поетичної мови. Наприклад: «Сьогодні усе для тебе – // Озера, гаї, степи. // І жити спішити треба, // Кохати спішити треба – // Гляди ж не прости!» (В.Симоненко).

Етнографізм (від грецьк. – плем'я, народ та – пишу) у літературі – це: 1) висвітлення відомостей про етногенезу, розселення, мову, звичаї, побут, обряди, матеріальну та духовну культуру певного народу; 2) принцип зображення, що характеризується особливою увагою до етнографії, фольклорною поетикою, описами етнографічних сцен тощо.

Є

Євангельські сюжети і мотиви – сюжети й мотиви, засвоєні художньою літературою з Нового Завіту, які відображають життя, смерть і воскресіння Христа, долю апостолів і перших християн.

Єдинопочаток (див. Анафора).

Єдність літературно-художнього твору – літературознавча категорія, що визначає існування літературно-художнього твору тільки в системі цілого, у взаємопов'язаності і взаємодії всіх його складників, у формально-змістовій гармонії.

Ж

Жаргонізми (фр. *jargon*, від галло-романського *gargone* – базікання) – слова, вживання яких обмежене нормами спілкування, прийнятими в певному соціальному («субкультурному») середовищі.

Жарт – 1) вислів, витівка, дотеп, комічна дія тощо, які викликають сміх і служать для розваги; 2) комічний жанр.

З

Заангажована література (фр. *literature engagée*, від *engager* – запрошувати, наймати) –

література, перейнята пафосом суспільно-політичної, громадянської чи національної проблематики.

Завершений твір – наслідок творчого процесу митця; твір, остаточно зафіксований у тексті, над удосконаленням якого автор більше не працює, вважаючи, що його задум реалізований повністю.

Зав'язка – елемент сюжету, вихідний момент у розвитку дії художнього твору. З. виявляє та загострює наявні раніше суперечності в житті героїв (конфлікт) або ж сама створює («зав'язує») події чи ситуації, з яких починається конфлікт.

Заголовок, або Назва твору – графічно виокремлений елемент структури художнього тексту, словесний символічний знак, що впливає зі змісту твору. Види заголовків: а) називають головного героя чи героїв твору («Пан Тадеуш» А.Міцкевича, «Гамлет» В.Шекспіра, «Назар Стодоля» Т.Шевченка); б) указують на

жанр твору («Повісті Белкіна» О.Пушкіна, «Народні оповідання» Марка Вовчка); в) концентрують у собі певний символ («Червоне і чорне» Стендаля, «Воскресіння» Л.Толстого, «Палімпсести» В.Стуса); г) указують на проблему, виконуючи при цьому важливу функцію – моралізаторську, іронічну тощо («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Герой нашого часу» М.Лермонтова). Заголовок може бути відсутній у ліричних творах (тоді поезію називають за її першим рядком).

Запозичення – різновид міжлітературної взаємодії, що полягає в сприйнятті, засвоєнні й використанні у власних творах одним літератором сюжетів, окремих сюжетних мотивів, образів-персонажів, образів-предметів, образів-деталей, образів-тропів з творів іншого автора. Наприклад, *легенда про Дон Жуана* в драматургії Мольєра, Е.Т.А. Гофмана, О.Пушкіна, О.К. Толстого, Лесі Українки тощо.

Зарозуміла мова (рос. *заумь, заумный язык*) – специфічний різновид індивідуальної слово-

творчості, що вбирає в себе слова і словотворчі звороти, які характеризуються ослабленістю або й повною відсутністю предметних значень, буквально – мова, що лежить за межами раціонального розуміння (узвичаєних його норм), безпредметна мова.

Збірка – видова назва видання авторських творів, пройнятих спільною чи близькою темою або зібраних за хронологічним принципом.

Збірник – видання, яке охоплює низку творів одного автора (авторський З.) або кількох авторів (колективний З.). З-поміж З. літературно-художніх творів розрізняють *альманах*, *антологію*, *хрестоматію*.

Звуконаслідування, звуковідтворення, або Ономатопея (від грецьк. *onomatopoieia* – творення назв) – звукова імітація в літературно-художньому творі реальних явищ: намагання шляхом спеціального підбору та концентрації звуків мови – алітерацій, асонансів – відтвори-

ти звуки, що існують у реальному середовищі; зображальний прийом художнього увиразнення. Наприклад, у віршах «А я у гай ходила...», «Хор Лісових Дзвіночків» П.Тичини.

Звукопис – 1) виражальний прийом художнього увиразнення мовлення, який полягає в накопиченні в тексті (здебільшого віршованому) асонансів, алітерацій, звукових повторів з метою естетизувати фонетичний лад; 2) звукові явища поетичної мови; 3) звукова палітра творів конкретного автора.

I

Ідея художнього твору – головна думка, яка народжується в процесі роботи письменника над текстом і висловлюється в конкретному художньому матеріалі. І.х.т об'єднує всю сукупність думок і почуттів, висловлених в образній формі, і віддзеркалює ставлення автора до дійсності (ідейний зміст); визначає вибір теми, трактування проблем, задум автора.

Інверсія (лат. *inversio* – перевертання, переставлення) – стилістична фігура поетичного мовлення: незвичне розташування слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції задля емоційно-сміслового увиразнення певного вислову: «Умовляють серця перебої...» (В.Еллан); «Як добре те, що смерті не боюсь я» (В.Стус). Підмет («я») поставлений в наголошену позицію.

Індивідуальний стиль – іманентний (властивий його внутрішній природі) прояв істотних ознак таланту в конкретному художньому творі, мистецька документалізація своєрідності світосприймання автора, його нахилу до ірраціонального чи раціонального мислення, до певних принципів образотворення, естетичних цінностей, що в сукупності формують неповторне духовне явище.

Інтер'єр (фр. *intérieur* – внутрішній) – змалювання в художньому творі внутрішнього простору споруди, житла, в якому мешкають персонажі. Це опис меблів, предметів побуту, ре-

чей тощо. Функція І. – конкретизувати місце подій у творі, а через це – проілюструвати соціальне становище персонажів, їх професію, духовні запити тощо.

Інтернаціоналізація – послаблення або стирання національного забарвлення твору, внесення невластивих зображуваних національній дійсності деталей тощо з метою надати твору позанаціональної чи понаднаціональної ваги.

Інтерпретація (лат. *interpretatio* – тлумачення, роз'яснення) – дослідницька діяльність, пов'язана з тлумаченням змісту, смислу літературного твору на різних його структурних рівнях через співвіднесення з твором як цілісністю.

Інтертекст – виявлення в тексті літературно-художнього твору текстових фрагментів, що належать іншим авторам, творам з минулого чи сучасного літературного процесу.

Іронія (гр. *eiróneia* – удавання, глузування) – стилістичний засіб, комічна суть якого поля-

гає в невідповідності між прямим змістом висловлювання і його справжнім (прихованим) значенням, що легко вгадується. Від гумору І. відрізняється гострим, хоч і замаскованим, запереченням висміюваного. Виявляється в байках, епіграмах, фейлетонах тощо.

Історизми – слова, застарілі через вихід з активного вжитку позначуваних ними предметів: *мушкет, опанча, челядь* тощо.

Історіографія літературознавча (від грецьк. *ἱστορία* – розповідь про минуле і *γράφω* – пишу) – допоміжна літературознавча дисципліна, яка займається дослідженням історії розвитку та нагромадження знань з основних літературознавчих дисциплін.

Історія літератури – галузь науки про літературу, яка досліджує її розвиток у зв'язку з розвитком суспільства та його культури, прагнучи виявляти внутрішні закономірності літературного процесу.

К

Каламбур (фр. *calembour* – гра слів) – стилістичний прийом, заснований на полісемантичності слова (омонімії, паронімії); часто вживається в комічному та сатиричному контекстах. Наприклад: «*З коси бузько летів на балку // (Косар косу там брав на брус), // І сів бузько в дворі на балку, // На довгий дерев'яний брус*» (Д.Білоус).

Канон (грецьк. *kanōn* – палиця, переносно: норма, правило) – усталені, нормативні засади і принципи літератури й мистецтва певних періодів, художніх напрямів, стилів та ін. Поняття К. використовується також у текстології в значенні канонічного тексту.

Канцеляризми – слова та сталі форми словосполучень, вживання яких характерне виключно для норм спілкування, прийнятих офіційно-діловим стилем мовлення. Стосовно інших стилів К. набувають різко негативного забарвлення й асоціюються з кліше. Наприклад,

мовлення Возного Тетерваковського в «Наталці Полтавці» І.Котляревського.

Карнавалізація – внесення в літературно-художній твір елементів видовищності, поліфонічності, гіперболізації, абсурдності, комічності і контрастності як ознака зближення мистецтва слова й народного театру; засіб сатирично-комічного творення в літературно-художньому творі – через ексцентричність, баламутство, профанацію (карнавальні блюзнірства, непристойності, пародії, травестії, бурлеск).

Қолаж (від фр. – *college*) – довільне поєднання в літературно-художньому творі відносно автономних змістових фрагментів як експериментальний або композиційно-змістовий прийом у модернізмі та постмодернізмі.

Қолізія (лат. *collisio* – зіткнення) – гостра суперечність, зіткнення протилежних сил, інтересів, переконань, мотивів, джерело конфлікту

та форма його реалізації в літературно-художньому творі.

Композиція (лат. *compositio* – побудова, складання, поєднання, створення) – побудова твору, доцільне поєднання всіх його компонентів у художньо-естетичну цілісність, зумовлену логікою зображеного, представленого читачеві світу, світоглядною позицією, естетичним ідеалом, задумом письменника, каноном, нормами обраного жанру, орієнтацією на адресата.

Контекст (від лат. *contextus* – з'єднання, зв'язок, зчеплення) – 1) відносно завершена частина тексту або висловлювання, в межах якої оптимально виявляє себе сенс і значення окремого слова, фрази, образного вислову (*близький контекст*); 2) мистецькі і позамистецькі історичні реалії, на тлі яких аналізується літературно-художній твір (*віддалений контекст*).

Коранічні сюжети – група сюжетів, які кондусуються навколо постаті Мохаммеда (Ма-

гомета), членів його родини, героїв епохи раннього ісламу та пізніших культових постатей.

Кульмінація (лат. *culmen* – вершина) – момент найвищого піднесення, напруження в розвитку конфлікту, вирішального зіткнення характерів, мить перелому в сюжеті, з якої починається розв’язка. К. має кожна сюжетна лінія твору і твір в цілому. З метою заінтригувати читача автор може кульмінаційним моментом «відкривати» твір.

Л

Лейтмотив (нім. *leitmotiv* – чільний, провідний мотив) – провідні образ, тема, мотив або деталь, що пронизують твір і є ключовими для розкриття задуму письменника.

Література (лат. *littera* – буква, літера) – 1) сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства; 2) вид мистецтва, що відображає дійсність і створює нову естетичну реальність за допомогою художнього образу

та слова; 3) результат творчого процесу автора, зафіксований у відповідному тексті за допомогою літер.

Літературна критика (грецьк. *criticā* – судження) – відносно самостійний вид творчої діяльності, що спирається на практичний тип мислення, має на меті поцінування художньої своєрідності нових літературних творів, їх естетичної вартості, виявлення провідних тенденцій розвитку літературного процесу. Основна літературознавча дисципліна.

Літературно-художній образ – естетична форма творення художньої реальності у свідомості письменника та конкретизації її в читацькому сприйнятті; узагальнена і водночас конкретна картина дійсності, створена мовними засобами. Розрізняють Л.-х.о. за предметним принципом (*статичні, динамічні*), за смисловим значенням (*індивідуальні, типові*), за чуттєвими вимірами (*зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові*).

Літературно-художній твір – образна картина світу, створена засобами мови, що становить собою завершене ціле і несе естетичний потенціал.

Літературознавство – комплекс наукових дисциплін про сутність та функціонування в суспільстві художньої літератури; система наукового знання про мистецтво слова.

Літота (грецьк. *litotēs* – простота, помірність) – троп, різновид метонімії (протилежний гіперболі), у якому міститься художнє применшення величини, сили і значення зображуваного (особи, предмета чи явища): «*Ой ти, дівчино, з горіха зерня...*» (І.Франко). Функція Л. – досягнення максимальної концентрації експресії, лаконізму висловлювання прихильності, ніжного ставлення.

М

Макаронічна мова – 1) поєднання в одному тексті різномовних фрагментів; 2) граматичне

оформлення слів рідної мови на чужомовний кшталт.

Манера (фр. *manière* – вправність рук) – 1) особлива прикмета творчості митця, що ґрунтується на його звичках, особливостях внутрішнього світу; 2) зовнішня своєрідність зображально-виражальних засобів творчості митця; 3) різновид недовершеної, наслідувальної творчості.

Масова література, або Тривіальна (від лат. *trivium* – роздоріжжя, вуличне перехрестя) – розважальна й дидактична белетристика, що розвивається і функціонує через систему легких, популярних жанрів (комікс, вестерн, тріллер, дайджест, гінболь), роман-хроніку, утопію, мелодраму; розрахована на некритичне, пасивне сприйняття; оперує образами-кліше, стереотипами, штампами; є конвеєрним товаром книжкового ринку.

Металогія (грецьк. *meta* – через і *logos* – слово) – вживання слів у переносному значенні,

використання тропів у художньо-літературному творі.

Метатекст – цілісний, завершений літературно-художній твір, єдність артефакту й естетичного об'єкта.

Метафора (грецьк. *metaphora* – перенесення) – основний троп художнього мовлення, який розкриває суть одних об'єктів (явищ, предметів) через інші за схожістю або контрастністю: «Тиху задуму вечірнюю // Напрасно буря розвіяла, // Білу чуприну розтріпавши, // Сивії трави насупивши...» (Леся Українка) (емфатичний образ вечора передано через портрет старого).

Методологія літературознавча (грецьк. *methodos* – шлях дослідження; *logos* – слово) – система методів, які використовуються літературознавством. Сучасна наука про літературу використовує методологічні надбання різних літературознавчих шкіл: біографічної, історико-порівняльної, культурно-історичної,

психологічної, психоаналітичної, соціологічної, структуральної, системної та ін.

Метод художній – умовна назва світоглядно-естетичних засад художнього самовираження митця.

Метонімія (грецьк. *metonimia* – перейменування) – троп, у якому переноситься назва одних об'єктів (явищ, предметів) на інші за суміжністю їх розташування. Різновиди М.: *перифраз (а), евфемізм, прономінація*.

Містифікація (від грецьк. *mystes* – той, хто знає таємницю, втаємничений і *facere* – робити) – у літературі: 1) зумисне введення читача в оману через приписування твору іншому часу, іншому авторові; 2) прийом художнього творення, різновид гри в постмодерній літературі.

Мова художньої літератури, або Поетична мова – мовна система, яка функціонує в художній літературі як засіб створення естетич-

ної реальності, найповніше виявляє творчі можливості кожної національної мови.

Мовний меланж (фр. *mélange* – суміш) – змішування слів з кількох мов в одному висловлюванні персонажа як засіб творення комічного в художній літературі.

Монолог (грецьк. *μόνος* – один, єдиний, *logos* – слово) – тривале, внутрішньо однорідне і зв'язне висловлювання, що належить одному суб'єктові і виражає його думки, свідомі чи неусвідомлені переживання, рефлексії, почуття, акти волі.

Монтаж (від. фр. *montage* – збирання, компонування фрагментів твору на основі асоціативного зв'язку) у літературі – прийом архітектоніки, що полягає в побудові тексту як вільного поєднання відносно самостійних у змістовому плані подій на основі їх авторського тлумачення. Ознаки М. : просторово-часова неузгодженість, асоціативність, фрагментарність і багатозначність взаємодії роз-

межованих у сюжетному плані частин тексту. Наприклад, виявляється в романі «Вершники» Ю.Яновського, кіноповісті «Україна в огні» О.Довженка.

Мотив (фр. *motif*, від лат. *moveo* – рухаю) – тема ліричного твору; або неподільна смислова одиниця, з якої складається сюжет: мотив самотності, жертвності та ін.

Ж

Народність літератури – органічна якість художніх творів кожної національної літератури, яка виражає ментальність народу в його етнологічних та історичних виявах і вимірах, зумовлена органічним зв'язком письменника зі своїм етнонаціональним середовищем. Виявляється у висвітленні національної проблематики, змалюванні народних характерів, зверненні до народних традицій, застосуванні національної мови.

Наскрізнi образи – речові реалії, природні явища, людські фігури, абстрактні поняття, котрі постають лейтмотивом, символіко-метафоричною емблемою конкретного твору або творчості певного автора, школи, національного регіону, світової літератури, виявляються в усній та писемній традиції. Наприклад, *образи Сонця, мудреця, мандрівника, містика, шахрая, степу, лісу, моря* тощо. Н.о. співвідносні з архетипами.

Неологізми (грецьк. *néos* – новий та *lógos* – слово) – нові слова або вислови, поява яких зумовлена динамічними ознаками доби (науковими відкриттями, зміною суспільних відносин, розвитком культури тощо).

О

Образ автора – відображена у творі особистість автора-творця, яка знаходить свій вияв у формі певної світоглядної позиції (точки зору), що стоїть за всім зображенням у творі і

зв'язує його вираженням певної концепції світу і людини.

Образ читача – відображення у творі особи адресата тексту, його читацької свідомості як прогнозованого типу оцінки ідейно-художнього змісту твору.

Одивнення – цілеспрямоване увиразнення митцем художнього образу в полі найнезвичніших асоціацій з метою оновлення світосприйняття.

Оксиморон, оксюморон (грецьк. *oxymoron* – дотепно-безглуздий) – художній троп, що полягає в поєднанні протилежних, суперечливих, несумісних за змістом ознак, понять, у результаті якого виникає нова смислова якість: *сумна радість, крижаний вогонь*.

Онаціональнення – увиразнення або нагнітання національного забарвлення твору через перенесення дії в нові національні умови, зміну сюжетних колізій, обставин дії, побутових

та історичних деталей, використання антропонімів, топонімів, ідіоматики, фразеології.

Оповідач – різновид літературного суб'єкта; особа, вимислена автором і введена у твір як джерело інформації: від її імені висвітлюється фабула, трактуються події, формується певний тип висловлювання (оповідь ведеться від першої особи).

Оцінка літературного твору – встановлення, фіксація, усвідомлення художньої цінності (вартості) твору.

П

Парабола (від грецьк. *parabole* – порівняння, слово, близьке до означуваного, споріднене з ним; від *paraballein* – кинути поруч) – 1) оповідний твір, в основі якого лежить повчальна історія, певний моральний урок; 2) різновид сюжету, що містить фабулу і її тлумачення.

Паралелізм (грецьк. *parallēlos* – той, що рухається поряд) – аналогія, уподібнення, спільність характерних рис, притаманних об'єктам зображення. П. виконує композиційну функцію, пов'язує певні мотиви чи елементи стилю в художньому творі.

Парафраза, або **Парафразис** (грецьк. *paraphrases* – опис, переказ) – переказ своїми словами чужих думок, текстів (наприклад, І.Сидоренко роману *Ф.Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель»*).

Парономазія (грецьк. *paronomasia*, від *para* – біля і *onomaso* – називати) – стилістичний прийом, що полягає в зумисному зближенні й зіставленні в художньо-літературному творі слів-паронімів. Наприклад, назва збірки *«Стилет і стилос»* Є.Маланюка.

Пастіш (фр. *pastische*; італ. *pasticcio* – паста) – стилізація під творчу манеру певного автора, літературної школи, завдяки якій наслідувані

ознаки особливо увиразнюються; твір-стилізація.

Пафос (грецьк. *pathos* – почуття, пристрасть) – натхнення, ентузіастичне почуття, пристрастне переживання душевного піднесення, викликане певною ідеєю, подією; емоційна тональність твору.

Лейзаж (фр. *paysage*, від *pays* – країна, місцевість) – композиційний компонент художнього твору: опис природи, будь-якого незамкненого простору зовнішнього світу. Буває *статичним* (спокійне, врівноважене зображення природи), *динамічним* (вирування стихійних сил); за тематикою – *степовий, лісовий, мариністичний, урбаністичний, індустріальний*.

Перифраз, Перифраза (грецьк. *periphrasis* – описовий вираз) – вид метонімії, який полягає в перенесенні назви ознак та якостей на весь об'єкт: «дочка Прометея» – Леся Українка; «Вічний Каменяр» – Іван Франко.

Персоніфікація (лат. *persona* – особа та *facere* – роблю) – уподібнення неживих предметів чи явищ природи до людських якостей; вид метафори, що сприяє поетичному олюдненню доколишнього світу: «*Ой, не крийся, природо, не крийся, // Що ти в тузі за літом, у тузі...*» (П.Тичина).

Підтекст – прихований внутрішній зміст тропів, фрагментів тексту або цілих художніх творів.

Плагіат (лат. *plagio* – викрадаю) – літературне злодійство, присвоєння духовної власності, що полягає в опублікуванні під своїм іменем чужого твору або його частини.

Плеоназм (грецьк. *pleonasmos* – надмірність, надлишок) – стилістична фігура, де повторюються однорідні слова та звороти: «*Ще цілий вік писать мені готове // Перо ясне, ранкове, жайворове*» (І.Драч).

Поетизм – слово або зворот особливого естетичного змісту, що витворює специфічне враження, породжує стан духовного піднесення.

Поетика (грецьк. *poietike* – майстерність творення) – 1) особливості художньої форми літературного твору; 2) система художніх (зображально-виражальних) принципів на пряму чи творчості письменника; 3) частина літературознавства, що вивчає конкретні компоненти художнього твору.

Полілог (грецьк. *polylogos* – розмова багатьох) – тип організації усного мовлення, що є розмовою кількох осіб.

Полісиндетон (грецьк. *polysyndetos* – багато-зв'язний) – фігура поетичного мовлення, у якій повторюються однакові сполучники за для посилення виразності: «І передзвони косо-виці, // І житні золоті коржі, // І запах в'ялої копиці, // І Полин і кашка на межі» (М.Рильський).

Порівняння – троп, який полягає в поясненні одного предмета через інший, подібний до нього. Наявність порівняльного сполучника відрізняє П. від метафори: «*Твій чуб був чорний, // як смола, // В очах вогонь іграв*» (Р.Бернс у перекладі М.Лукаша). Бувають безсполучникові П., виражені іменниками в О.в.

Портрет (фр. *portrait* – зображення обличчя людини) – один із засобів характеротворення, типизації та індивідуалізації персонажів: через змалювання зовнішності (виразу обличчя, по-статі, ходи, одягу, манери поведінки, характерних жестів тощо).

Прозаїзми (лат. *prosus* – вільний) – слова або звороти побутового мовлення, наукові чи технічні терміни, що в художньому контексті видаються неорганічними: «*Синхрофазотрони ридують, як леви*» (І.Драч).

Прозопопєя (грецьк. *prosopopeia*), або **Уособлення** – різновид метафори, художній прийом перенесення якостей істот на довколишні

предмети, явища природи чи абстрактні поняття.

Пролог (грецьк. *prologos* від *pro* – перед, *logos* – слово, мова; вступ, передмова) – композиційний компонент, початок твору, у якому коротко викладаються події або повідомляється про авторський задум.

Просторіччя – одна з форм національної мови, разом із народними говорами складає неcodифіковану усну сферу загальнонаціональної комунікації – народно-розмовний стиль; має наддіалектний характер: *манаття, мо' (може), шкарбани* тощо.

Професіоналізми – слова або словосполучення, що вживаються мовцями – представниками певної професії, характеризують реалії, пов'язані з їх трудовою діяльністю; в художній літературі використовуються як засіб створення місцевого колориту, для характеристики персонажів, із сатирично-гумористичною метою.

Псевдомістифікація – умовний прийом, своєрідна літературна гра, коли автор оприлюднює нібито не свій текст (твір, спогади, щоденник, листування, рукопис, документ тощо). Наприклад, збірка «Зів'яле листя» І.Франка.

Псевдонім (грецьк. *pseudonymos*, від *pseudos* – вигадка та *онума* – ім'я) – вигадане ім'я та прізвище митця. Різновиди – *астронім* (заміна імені друкарськими знаками), *геонім* (указується країна чи місцевість, звідки походить письменник), *криптонім* (літера чи літери замість імені): *Панас Мирний* – П.Рудченко, *Остан Вишня* – Павло Губенко, *Олена Пчілка* – Ольга Косач.

Р

Ремінісценція (лат. *reminiscentia* – згадка) – відчутний у літературному творі відгомін іншого літературного твору, що проявляється в подібності композиції, стилістики, образотворення.

Ретардація (лат. *retardatio* – затримка, уповільнення) – композиційний прийом, властивий епічним і драматичним творам; гальмування прямого розвитку сюжетної дії, уповільнення розповіді про зображувану подію через використання позасюжетних елементів.

Ретроспекція (від лат. *retro* – назад і *specto* – дивлюсь) – пригадування подій, колізій, що передували моментіві фабули, у якому перебуває оповідач або персонаж епічного твору; одна з форм психологічного аналізу, з допомогою якої твориться художній час.

Розвиток дії – розгортання подій, що виростають із зав'язки, своєрідний перебіг оповіді автора про життя, стосунки і дії персонажів.

Розв'язка – складовий компонент сюжету, вирішення конфлікту (інтриги) епічного, ліро-епічного, драматичного чи ліричного (сюжетного) твору.

Розділ – графічно виділена частина великого за обсягом епічного або ліро-епічного твору, зумовлена обриванням однієї сюжетної лінії і переходом до початку (або продовження раніше обірваної) нової.

Розповідач – різновид літературного суб'єкта; вимислена автором особа, від імені якої («я») в епічному творі ведеться розповідь про події та людей, формується весь уявний світ твору. На відміну від *оповідача* – «стороннього свідка подій», Р. їх активний учасник, герой твору.

Розповідь – зображення подій і вчинків персонажів через об'єктивний виклад їх від третьої особи, на відміну від оповіді – викладу від першої особи.

С

Самототожність письменника – теоретико-методологічне поняття, підпорядковане ідентичному прочитанню й тлумаченню літера-

турно-художньої творчості й твору в єдності з їх автором; пізнання неповторно-індивідуального закону творчості письменника.

Сарказм (грецьк. *sarkasmos* – терзання, від *sarkadzo* – рву м'ясо) – їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті і гнівного презирства.

Сатира (лат. *satira*, від *satura* – суміш, усяка всячина) – особливий спосіб художнього відображення дійсності, що полягає в гострому осудливому осміянні негативного; твір викривального характеру.

Світові сюжети та образи – умовний, але усталений у літературознавстві вираз на позначення найпоширеніших сюжетно-образних схем.

Символ (грецьк. *symbolon* – умовний знак, на-тяк) – предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища, має філософську смислову наповненість.

Синекдоха (грецьк. *synekdoché* – співвіднесення) – засіб увиразнення поетичного мовлення, різновид метонімії, заснований на кількісному зіставленні предметів та явищ (вживання однини в значенні множини і навпаки, визначеного числа замість невизначеного, видового поняття замість родового тощо): «*Як кидалась ти на списи, на луки, // Пунійська Львице, яросте Ваала!*» (Олег Ольжич).

Синестезія (грецьк. *synaesthesia* – одночасне відчуття) – художній прийом, поєднання в одному тропі різних, іноді далеких чуттєвих асоціацій: «*Мов золото-поколото, // Горить-тремтить ріка, // Як музика*» (П.Тичина).

Старослов'янізми – слова, запозичені із старослов'янської мови; використовуються в художньому тексті із стилістично-зображальною метою.

Стилізація (фр. *stylization*) – свідоме наслідування творчої манери певного письменника, зовнішніх формальних ознак його стилю, пев-

ного фольклорного чи літературного жанру, стилю або напряму.

Стиль (лат. *stilos* – грифель для писання) – сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напряму, індивідуальну манеру письменника.

Структура літературного твору (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – спосіб зв'язку між складовими частинами, компонентами твору як цілісного організму, система істотних відношень між ними.

Сюжет (фр. *sujet* – тема, предмет) – подія чи система подій, покладена в основу епічних, драматичних, інколи ліричних творів, спосіб естетичного освоєння й осмислення, організації подій (художньої трансформації фабули), рух характерів у художньому часі і просторі. С. – динамічний аспект твору, ланцюг зображуваних подій, переживань, думок.

III

Тавтологія (грецьк. *táutos* – те саме і *logos* – слово) – спеціальне або непередбачене повторення тих самих спільнокореневих або близьких за значенням слів. Т. увиразнює сказане, посилює емоційність, ритмічність художньої мови: «*Мати любила його без пам'яті, тряслась над ним і у всім волила його волю*» (І.Франко).

Текст (лат. *textum* – тканина, зв'язок, побудова) – відтворені на письмі або друком авторська праця, висловлювання, документи тощо; будь-яка послідовність слів (знаків), зведена за правилами даної системи мови.

Текстологія (лат. *textum* і грецьк. *lógos* – слово, вчення) – галузь історико-філологічного знання, наука, що вивчає і встановлює історію тексту творів писемності і документів.

Тема (гр. *théma* – те що покладено в основу) – коло життєвих явищ, відібраних письмен-

ником для художнього відтворення, предмет мистецького пізнання. Тематика – сукупність головної та залежних від неї тем у художньому творі.

Тенденційність у літературі (лат. *tendentia*, від *tendo* – прагну, прямую) – ідейна спрямованість літературно-художніх творів, яку письменник свідомо втілює в систему створених для цього образів. Виявом Т. є соціальна та національна заангажованість літератури.

Теорія літератури – розділ літературознавства, що вивчає природу художньої літератури, її специфіку, закономірності розвитку, виробляє методи її вивчення, формує науково-термінологічну базу.

Термінологізми (від лат. *terminus* – кордон, межа, кінець) – слова або словосполучення, які вживаються в художньому тексті для точного вираження понять з різних галузей знання – науки, техніки, суспільно-політичного життя, мистецтва тощо.

Тип (гр. *typos* – відбиток, форма, взірець) – образ-персонаж, який концентрує в собі риси характеру, спосіб мислення, світоглядні орієнтації певної групи людей або нації, залишаючись неповторним, яскраво індивідуальним. Основним принципом створення типових образів-персонажів є єдність загального та індивідуального.

Типізація – притаманний художній творчості спосіб втілення загального, суттєвого через індивідуальне, конкретно неповторне. Типовими бувають характери, обставини, стосунки, зв'язки між характерами і обставинами.

Традиційні сюжети та образи – сюжети та образи, що мають давнє походження, переходять від епохи до епохи, виявляються в різних мистецтвах, зберігаються і функціонують протягом тривалого часу, часто носять інтернаціональне забарвлення. Наприклад, *Прометей*, *Фавст*, *Дон Жуан*, *сюжет про Атлантиду*, *про Троянську війну*, *про закохану пару* тощо.

Традиція і новаторство в літературі (від лат. *traditio* – передача, переказ) – поняття, що характеризують спадкоємність і оновлення в літературному процесі, взаємодію успадкованого культурно-естетичного досвіду з новими пошуками людського генія.

Троп (гр. *tropos* – зворот мови) – слово, фраза, вираження в переносному значенні. Розрізняють *Т. прості* (епітети, порівняння), *складні* (метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола, літота, алюзія, алегорія, іронія, сарказм). В основі *Т.* – зіставлення двох чи кількох явищ, подібних між собою за якимись особливостями чи ознаками.

У

Умовчання (див. **Апосіопеза**).

Уособлення (див. **Прозопопеза**).

Уподібнення – розгорнуте порівняння, у якому розкривається низка споріднених ознак

предметів і виформовується потік містких асоціацій.

Ф

Фабула (лат. *fabula* – байка, переказ) – ядро сюжету літературно-художнього твору, його стислий виклад у логічній причинно-наслідковій і часовій послідовності; розповідь про події, змальовані в епічних, драматичних, ліро-епічних творах, на відміну від самих подій – сюжету твору. В античності Ф.: 1) байка; 2) розповідна основа трагедії.

Фігура, фігури (лат. *figura* – зовнішній вигляд, образ) – своєрідність будови фраз і поєднання їх у художньому творі для посилення виразності. Види: *інверсія, асиндетон, полісиндетон, ритмічні фігури, умовчання, повтор, анафора, паралелізм, градація, кінцівка, рефрен, кільце* тощо.

Форма і зміст у літературі – умовний і відносний двоступеневий розгляд літературно-художнього твору як гармонійної та нероз-

дільної єдності «зовнішньої» (форма) та «внутрішньої» (зміст) його системних структур. Форма мислиться як цілісна система засобів змістового вираження, передбачає предметно-образний, мовленнєвий і композиційний рівні твору. Зміст потрактовується як коло зображених у творі подій та їх оцінка (тема, ідея, пафос, характер, фабула).

Х

Характер (грецьк. *χαρακτήρ* – прикметна риса, ознака, особливість) – конкретна сукупність душевних рис, що визначає індивідуальність зображуваної особи й водночас узагальнює собою певні життєві типи людей, які постають у творі як предмет авторського пізнання та оцінки.

Хронотоп (грецьк. *chrónos* – час, *tōpos* – місце) – взаємозв'язок часових і просторових характеристик зображених у художньому творі явищ.

Художні засоби (зображально-виражальні) – сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких він досягає мети – творить художньо-естетичну вартість. До Х.з. належать *тропи, стилістичні фігури, принципи фоніки, формотворні засоби кожного роду літератури.*

Художність – родова ознака творів мистецтва, здатність їх авторів створювати художні образи, які б відповідали критеріям (законам) художності: цілісності, умовності, адресації, індивідуації, генералізації.

Художня деталь – засіб словесного та малярського мистецтва, якому властива особлива змістова наповненість, символічна зарядженість, важлива композиційна та характерологічна функція.

Ц

Цензура (лат. *ensor* – наглядач) – у тоталітарних країнах система державного контролю за

пресою та засобами масової інформації, таємний нагляд спеціальних установ за духовним життям суспільства.

Центон (від лат. *cento* – клаптевий одяг) – стилістичний прийом, який полягає у введенні до основного тексту певного автора фрагментів із творів інших авторів без посилання на них.

Цикл (гр. *kyklos* – коло) – низка художніх творів, об'єднаних між собою спільністю змістових елементів (спільністю теми, ідеї, образів, настрою тощо) чи подібністю композиційних форм. Наприклад: *20-томний романний цикл Золя «Ругон-Маккари»*, *«Римські елегії» Гете*, *«Часослов» Рільке*, *«Ритми» і «Хвилини» Лесі Українки*.

Цитата (лат. *citaré* – викликаю, проголошую) – дослівний вислів або уривок з якогось тексту, що наводиться для підтвердження чи заперечення певної думки. Ц., як правило, беруться з найавторитетніших джерел чи творів відомих авторів.

Цілісність твору – органічна єдність змісту і форми твору, внаслідок чого досягається внутрішня єдність цілого, і твір сприймається як гармонійна система, справляє враження самодостатності, завершеності, індивідуальної повноти.

Рекомендована література

1. Безпечний І. Теорія літератури. К., 2009.
2. Білоус П. Вступ до літературознавства. К., 2011.
3. Введение в литературоведение. Литературное произведение. Основные понятия и термины : уч. пособие / Л. Чернец, В. Хализев, С. Бройтман и др. / под ред. Л. Чернец. М., 1999.
4. Галич О. Історія літературознавства : підручн. для студ. вищ. навч. закл. К., 2013.
5. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Загальне літературознавство. Рівне, 1997.
6. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підручн. / за наук. ред. О. Галича. К., 2006.
7. Іванишин В. Нариси з теорії літератури. К., 2010.
8. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці, 2001.
9. Літературознавча енциклопедія : у двох томах /авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К., 2007.

10. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К., 2006.

11. Мещерская М. Литература в таблицах и схемах: Теория. История. Словарь. М., 2003.

12. Моклиця М. Основи літературознавства. Тернопіль, 2002.

13. Наєнко М. Історія українського літературознавства та критики. К., 2011.

14. Невінчана Н. Теорія літератури в школі. К., 2004.

15. Словник тропів і стилістичних фігур / авт.-уклад. В. Святовець. К. : ВЦ «Академія», 2011.

16. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підручн. для гуманітаріїв. К., 2003.

17. Хализев В. Теория литературы : учебн. М., 1999.

Додатки

1. Схеми

СТРУКТУРА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

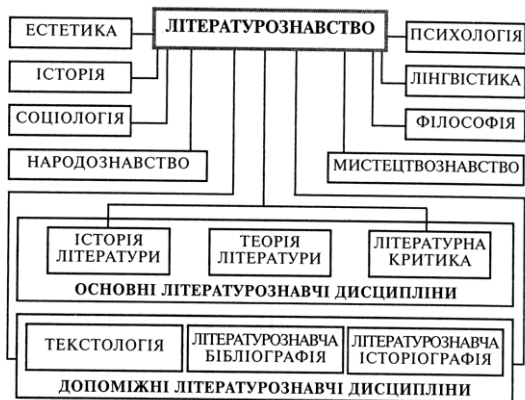

Схема 1

СУСПІЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ

Схема 2

НАУКОВИЙ І ХУДОЖНІЙ ОБРАЗИ

O*

— ГОЛОВНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ — САМОУСУНЕННЯ ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЛЯ САМОВИЯВУ ОБ'ЄКТІВ, ЩО ПІЗНАЮТЬСЯ

— ВІДТВОРЕННЯ НАУКОВОГО ВІДКРИТТЯ МОЖЛИВЕ БЕЗЛІЧ РАЗІВ

* O — об'єкт.

** S — суб'єкт.

O+S**

— ГОЛОВНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ — САМОВИЯВ ЛЮДИНИ, ЯКА ПІЗНАЄ ОБ'ЄКТИ ДЛЯ ВЗАЄМО-РОЗУМІННЯ З НИМИ

— ПОВТОРЕННЯ ВЕЛИКОГО ТВОРІННЯ МИСТЕЦТВА НЕМОЖЛИВЕ

Схема 3

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ

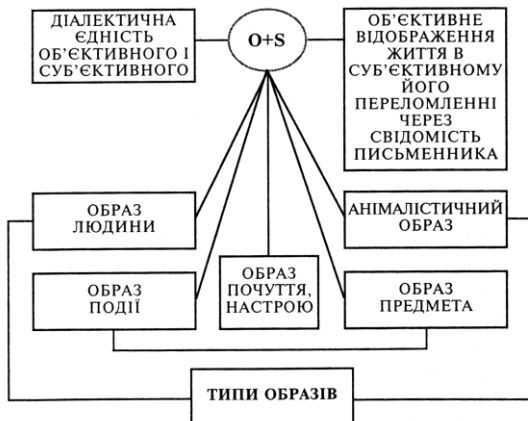

Схема 4

ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ

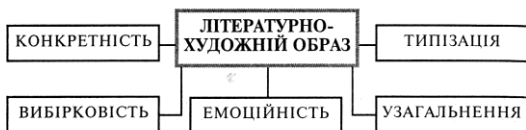

Схема 5

СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК МИСТЕЦТВА СЛОВА

Схема 6

ПОЕТИКА

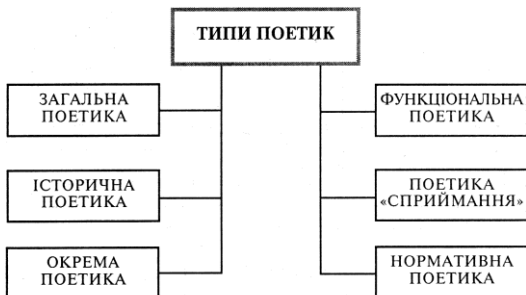

Схема 7

ХУДОЖНІЙ ТВІР

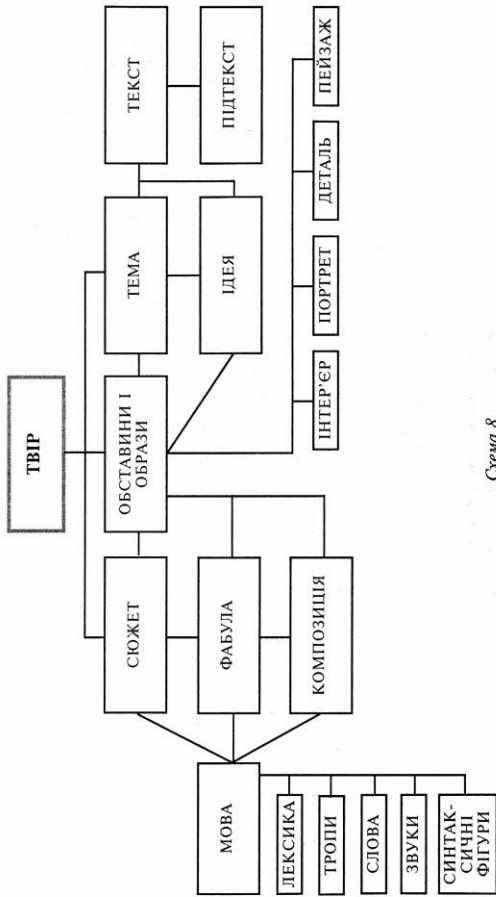

Схема 8

СПОСОБИ ВИКЛАДУ МАТЕРІАЛУ
В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

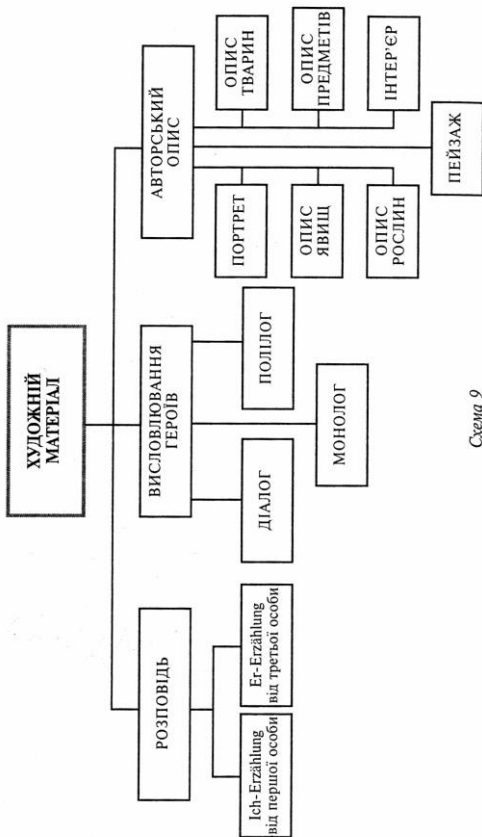

Схема 9

МОВА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

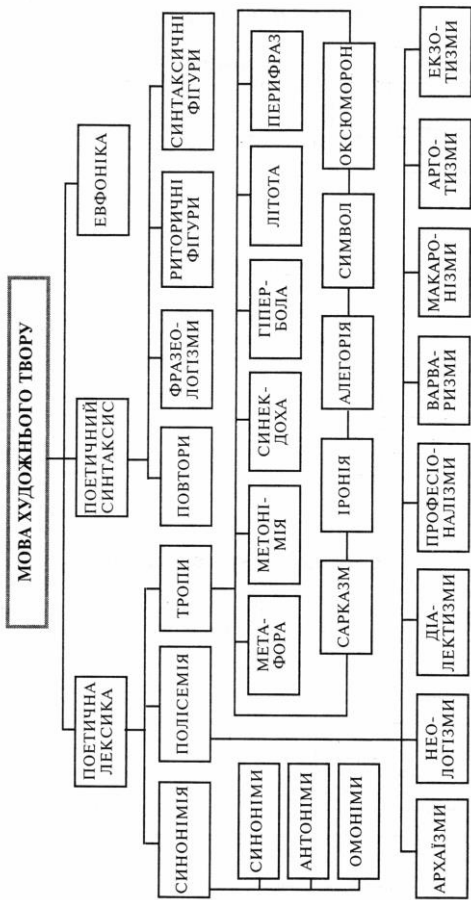

Схема 10

ТИПИ ХУДОЖНІХ ДЕТАЛЕЙ

Схема 11

ХУДОЖНІСТЬ ТВОРУ

Схема 12

2. Вправи

1. Схарактеризуйте образну систему байки «Ведмежий суд» Є.Гребінки.

2. Висвітліть сюжетні компоненти на прикладі драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки, поясніть зв'язок понять сюжет і фабула.

3. Поясніть образність твору, визначте засоби образотворення (тропи):

*Не дивися так привітно,
Яблуневоцвітно.
Стигнуть зорі, як пшениця:
Буду я журиється (П.Тичина).*

4. Визначте в тексті образні вислови, поясніть їх типи, функцію:

*Там, де втомно в темінь тоне
Кучерявий вечір,
Хтось невтомним дзвоном дзвонить
Про чарівні речі.
Шелестять шовкові хмари
Безчисленним шовком.
Вечір хмарами гітарить –
Марить безумовку.
Простягнулась ген з діброви*

*Тінь нічного Духа.
Вечір сном примружив брови
І напружив вуха (Д.Загул).*

5. Прокоментуйте засоби словотворчого вираження мовлення у вірші М.Семенка «Місто»:

*Осте сте
бі бо
бу
візники-люди
трамваї-люди
автомобілібілі
бігорух рухобіги
рухливобіги
bercens кару
селі
елі
лілі...*

6. Схарактеризуйте лексико-синонімічні засоби вираження мовлення у фрагменті твору Марка Черемшини «Парасочка»:

*Там, де три плаї сходяться, хатку поклала,
вапном підбілила, аби її здалека видно, аби хата
на газдів моргала.*

*Що воринка, то перелаз з усіх боків, аби га-
здам і легеням легко заходити та й виходити.*

7. Схарактеризуйте тропіку вірша В.Коби-
лянського:

*І вдарив промінь в темну ніч
Над непробудними полями.
Він освітив криваві плями
В ту чорну, мов могила, ніч.*

*Упав небесний білий сніг,
І бунт зчинився між рабами –
І в сяйві неба раб осліп.*

8. Спираючись на фрагмент вірша М.Рильсь-
кого, поясніть зміст поняття «перифраз»:

*Вже й любов доспіла під промінням теплим,
І її зірвали радісні уста, –
А тепер на серці щось тремтить і грає,
Як тремтить на сонці гілка золота.*

9. Узаємопов'яжіть чи розмежуйте поняття
«метафора», «персоніфікація», «антропоморфі-
зація», «опредмечення», «уособлення». Відпо-

відь ілюструйте прикладами з твору Т.Осьмачки:

*На персах землі
гора;
у важке небо зоряне з сонцем
впира чолом.
Од п'ят гори до зір небесних
криваві тумани.
На горі хрест в туманах –
хрест.
Простяг рамена.
Од краю світа до краю,
од сходу на захід.*

10. Визначте у вірші Олега Ольжича епітети та порівняння, зіставте ці поняття:

*Коло мертвих джерел, по зів'ялих скелястих
вертепах
Не мавки полохливі – гніздяться огненні дракони.
Пнуться стіни твердинь на горбах серед
голоого степу
На хребтах, неприкрашені, пнуться
камінням червоним.*

*Віку бронзи – це ти, це твоє ненасичене сонце
Нерухомо повисле, мутне, над сухими борами*

*І бренть, і гуде, і гуде... І здається, що сон це,
І здається, що захід – це паща нелюдської брами.*

11. Визначте домінуючий троп у вірші українського поета Олекси Влизька:

*Між неуцтва
і між маразму,
неначе мухи на листі,
виконуємо і не раз ми
слова безвольні
і пусті.*

*Та я не кину їх
на тацю,
бо хочу вірити,
що от
надійде знов
любити працю
новий ліричний
Гесіод!..*

12. Схарактеризуйте художню специфіку поезії Б.-І.Антонича «Вишні»:

*Антонич був хрущем і жив колісь на вишнях,
на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко.
Моя країно зоряна, біблійна й пишна,*

*квітчаста батьківщино вишні й соловейка!
Де вечори з євангелії, де світанки,
де небо сонцем привалило білі села,
цвітуть натхненні вишні кучеряво й п'янку,
як за Шевченка, знову поють пісню хмелем.*

13. Поясніть на прикладі фрагмента вірша Григорія Чупринки явище ампліфікації. Які ще поетичні вирази і фігури ви помічаєте у творі?

*Викликає ясний дух
Вірш легесенький, як пух,
Вірш, як усміх неньки,
Вірш маленький, коротенький,
Без задуми, без вагання,
Без кохання, без благання.
І серденьку легко-легко,
Бо прогнали сум далеко
Дзеньки-бреньки...*

14. Схарактеризуйте різновиди паралелізму в поезії П.Тичини:

*Подивилась ясно, – заспівали скрипки! –
Обняла востаннє, – у моїй душі –
Ліс мовчав у смутку, в чорному акорді,
Заспівали скрипки у моїй душі!*

Довідкове видання

**Короткий тематичний
літературознавчий словник**

Частина I. Література. Твір. Тропи

Навчальний посібник

Уклала Галина Білик

Макет: Г. Білик

Технічне редагування: А. Тимощук

Підписано до друку 15.09.2021 р.
Формат 60x84/32. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 2,7. Обл.-вид. 1,94.
Тираж 100 прим. Зам. № 2047.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
Серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.